

Vladimir HANGA
Mircea Dan BOB

CURS DE DREPT PRIVAT ROMAN

Ediția a V-a, revizuită și adăugită

Universul Juridic
București
-2013-

Editat de **S.C. Universul Juridic S.R.L.**

Copyright © 2006, 2009, 2011, 2013, **S.C. Universul Juridic S.R.L.**

Toate drepturile asupra prezentei ediții aparțin

S.C. Universul Juridic S.R.L.

Nicio parte din acest volum nu poate fi copiată fără acordul scris al

S.C. Universul Juridic S.R.L.

**NICIUN EXEMPLAR DIN PREZENTUL TIRAJ NU VA FI
COMERCIALIZAT DECÂT ÎNSOTIT DE SEMNĂTURA
ȘI ȘTAMPILA EDITORULUI, APLICATE PE INTERIORUL
ULTIMEI COPERTE.**

REDACTIE: tel./fax: **021.314.93.13**
tel.: **0732.320.666**
e-mail: **redactie@universuljuridic.ro**

DEPARTAMENTUL tel.: **021.314.93.15**
DISTRIBUȚIE: fax: **021.314.93.16**
e-mail: **distributie@universuljuridic.ro**

www.universuljuridic.ro

Prefață la ediția a V-a

Vârsta înaintată nu l-a împiedicat pe profesorul Vladimir Hanga să-și continue activitatea publicistică și de cercetare. În 2010 îi apăruse un dicționar socio-juridic grec-român și unul de termeni socio-juridici latini în limba engleză. A plecat dintre noi pe 16 iunie 2013, pe când avea în pregătire un dicționar de terminologie juridică latin-român.

Manualul de față s-a născut din recomandarea generoasă ce ne-a făcut-o în anul 2005 de a renova progresiv Cursul său de drept roman din 2001, rezumat al Tratatului publicat în 1978. Ne-am achitat de această sarcină prin edițiile succesiv apărute în 2005, 2006, 2009 și 2011. Deși am refăcut integral unele capitole, am încercat în general să nu părăsim concepția de expunere și ideile de fond ale maestrului nostru.

Această a cincea ediție va fi ultima în acest format. Urmând îndemnul dascălului nostru, munca depusă din 2005 încoace ne-a fost un bun exercițiu formator pentru a scoate în viitor propria variantă de Curs de drept privat roman. Recunoștința autorului se îndreaptă spre memoria celui care l-a îndrumat spre catedră, i-a condus teza de doctorat și și l-a alăturat continuator al operei sale didactice și de cercetare, așa cum numai un adevărat profesor universitar are puterea să o facă.

Mircea Dan Bob

Cluj-Napoca, septembrie 2013

Prefață la ediția a IV-a

Această lucrare este concepută ca un manual destinat studenților în vederea pregătirii pentru examenul de Drept roman. Expunerea urmărește punctarea chestiunilor esențiale și dezvoltarea celor mai dificile, exemplificarea cu texte relevante și este completată cu repere cronologice ce să ajute la aplicarea și fixarea cunoștințelor.

Catedra de Drept roman a universității clujene s-a menținut constant în tradiția de tratare a materiei specific mediului universitar francez. Cursul profesorului Ion Cătuneanu (apărut în trei ediții succesive începând din 1922) a avut ca model celebrul *Manuel élémentaire de droit romain* al lui Paul-Frédéric Girard. De la prima ediție publicată în 1958 și ajungând la Tratatul apărut în 1978, linia astfel deschisă a fost îmbogățită și actualizată de către dl profesor Vladimir Hanga ținând seama și de contribuțiile următorului profesor parizian marcant – Raymond Monier. În conținutul lucrării de față am urmat principial planul de tratare adoptat în cursul maestrului nostru, profesorul Hanga, observând în multe privințe pozițiile regretatului Jean Gaudemet. Afinitatea tradițională pentru dreptul francez nu conferă însă autorilor menționați vreo poziție de exclusivitate. Aparatul bibliografic probează atenția ce atât noi, cât și predecesorii noștri am înțeles să o acordăm literaturii de specialitate italiene și germanice.

Cursul încearcă să vină în întâmpinarea unei probleme importante la noi: bibliografia de specialitate. Lista recomandată, chiar și în lucrările rezumative ale romaniștilor noștri, este în majoritatea cazurilor vastă și greu de procurat – ceea ce nu face decât să descurajeze studentul. La aceasta se adaugă durata mult prea scurtă afectată Dreptului roman în învățământul universitar românesc. Alături, lista în cauză este – dimpotrivă – mult prea redusă, dând studentului impresia că are de-a face cu o materie-poveste ce expune o sumă de concluzii bune doar de memorat. Or, se vedea din cuprins cum Dreptul Roman are menirea de a pune bazele unui vocabular de specialitate, de a familiariza studentul cu stilul de gândire juridic și, înainte de toate, de a-i lărgi perspectivele prin educarea simțului istoric, evolutiv, în perceperea instituțiilor de drept.

Am încercat, în consecință, să indic la sfârșitul fiecărei secțiuni cărțile și studiile (sau pasajele din acestea) ce pot ajuta cititorul interesat să aprofundeze problematica. Am insistat pe bibliografia în limba română, pentru a nu îngreuna excesiv efortul făcut de studentul de anul I în însușirea noțiunilor de fond. Lucrările în limbi străine sunt, prin urmare, destinate mai degrabă studenților aflați în elaborarea lucrării de licență și juriștilor (sau nejuryștilor) interesați de evoluțiile instituționale din Dreptul roman. În plus, o listă bibliografică actualizată și sistematizată este pusă la dispoziția oricărui doritor de aprofunda mai mult problematica.

Baza de documentare pe care am urmat-o se găsește în izvoarele propriu-zise și în câteva lucrări ce mi-au apărut ca fiind de referință. Două dintre izvoare sunt accesibile și

în traducere românească: *Instituțiile lui Gaius* (traduse de Aurel Popescu în 1982) și *Instituțiile lui Iustinian* (în traducerea autorilor acestui curs, 2009 și 2011). Cartea întâi a Digestelor, precum și o serie de texte fragmentare se pot găsi în traducerea domnului profesor Teodor Sîmbrian. *Istoria Romei* de Eugen Cizek (ediția în limba română apărută în anul 2002) se recomandă ca o bună sursă pentru aprofundarea contextului istoric în care s-au putut produce evoluțiile instituțiilor juridice. Dintre tratate, ediția din 1973 a profesorului Constantin Tomulescu și cea din 1978 a domnului profesor Hanga mi se par a fi deocamdată referințele pentru literatura română de specialitate, în pofida balastului ideologic inerent epocii în care au apărut. La nivel de cursuri, ediția din 1931 datorată lui Constantin Stoicescu este un standard ce nu a fost încă depășit: expunere clar articulată, antrenantă, elegantă, completă și – foarte important – provocatoare la reflexie prin dezbaterile controverselor. Sunt motivele pentru care, la inițiativa domnului decan Flavius Baias, Cursul Stoicescu a fost republicat în 2009 și îl recomand studenților ca material alternativ în pregătire; punctele infirmate sau nuanțate de știința romanistă ulterioară anului 1931 pot fi lesne identificate prin comparația cu manualele actuale. În fine, cea mai sintetică prezentare a Dreptului privat roman îi aparține fostului profesor de la Iași, Mihai Jakotă (ediția apărută în două volume la Editura Fundației Chemarea în 1993), a cărei dispariție a lăsat un gol greu de umplut în învățământul și știința noastră.

Aflat acum la a patra ediție de când domnul profesor Hanga ne-a încredințat Cursul de Drept privat roman spre continuare, sper la o bună primire și apelez la bunăvoința cititorului în a semnala neajunsurile pe care le-ar sesiza.

Mircea Dan Bob
Septembrie 2011

Capitolul I

Introducere în studiul dreptului roman

1. De ce dreptul roman? Societatea europeană aflată în căutarea unității politice și economice se zbate să-și cristalizeze identitatea unitară. Un rol central în identificarea acesteia îl are patrimoniul spiritual greco-roman, având între componentele sale de bază Dreptul roman. Recuperat de cercetători începând cu sec. al XII-lea, a fost secole de-a rândul model de raționament juridic și sursă inepuizabilă de soluții pentru problemele cotidiene mai simple sau mai complicate. Suveranii europeni au încercat să împrumute aureola de legiuitor a cezarilor Romei, imitându-i în elaborarea unor codificări de mică sau de mare anvergură. Codurile epocii moderne au împrumutat copios planul și conținutul Instituțiilor lui Gaius și ale împăratului Iustinian, iar lumea întreagă, avidă de civilizare, le-a preluat pe cinci continente. La peste două secole de la intrarea în vigoare a celebrului Code Napoléon, Europa își caută (din nou) o nouă unitate juridică. Acum însă dreptul roman nu mai este cunoscut direct decât de specialiștii săi. Noțiunile inventate și perfecționate de jurisconșulții romani au intrat deja în obișnuința unei științe a dreptului privat european ce își revendică maturitatea: codurile din secolul al XIX-lea și jurisprudența aferentă i-au devenit acum rădăcinile de referință. În comisiile de codificare naționale și europene nu se mai discută direct despre dreptul roman, iar romanistii nu se mai interesează neapărat de dreptul pozitiv: codurile moderne au eliminat aplicarea legislativă și jurisprudențială directă a Corpusului lui Iustinian, astfel că practicianul nu mai trebuie neapărat să cunoască dreptul roman, iar romanistul este fericit că se poate dedica exclusiv cercetării. În plus, dominația anglo-germanică în Europa, în dauna celei latine, a imprimat, mai nou, tendințe liberale în comisiile de legiferare, care proclamă emfatic nașterea unui *new european private law*.

De ce totuși un manual de drept roman într-un învățământ juridic care se vrea tot mai minimalist, pentru a nu stresa creierii încărcăți de jocuri de strategie, filme descărcate de pe torrente și de comunități virtuale ai studentului secolului al XXI-lea?

Pentru că (1) unificarea Europei nu a fost proiectată săptămâna trecută, ci este rezultatul a aproape trei milenii de *experiență spirituală comună*: o experiență întemeiată pe moștenirea greco-romană.

Pentru că (2) „noul” drept privat european folosește noțiunile de bună-credință, contract, proprietate, succesiune, îmbogățire fără justă cauză, testament, condiție, uzucapiune, gaj, creditor, prescripție, răspundere civilă, gestiune de afaceri, plată, cesiune de creanță, debitor, culpă, ipotecă etc. – noțiuni pe care Quintus Mucius Scaevola le sistematiza teoretic și avocatul Cicero le folosea practic încă din sec. I a.Chr., iar jurisconșulții clasici precum Papinian, Ulpian și Gaius le perfecționau în sec. al II-lea p.Chr. Alfabetul juridic (expresia aparține romanistului german von Jhering) inventat de către romani ne servește și astăzi.

Pentru că (3) un paradox surprinde privitorul tabloului contemporan: lumea anglo-americană, dezvoltată istoric în afara tradiției juridice romane, a urmat și urmează involuntar exact evoluția societății romane și a dreptului ei într-o manieră mult mai fidelă decât Europa continentală, leagănul continuității romane: *e.g.*, sistemul *Equity* a dublat și

modernizat pe cel de *common law*, exact cum dreptul pretorian a acționat față de vechiul *ius civile*; sistemul electorilor practicat la alegerea președintelui SUA corespunde mecanismului imaginat începând cu sec. al VI-lea a.Chr. de regele Servius Tullius pentru votul în adunările centuriate; preeminența precedentului judiciar ca izvor de drept în *common law* ne amintește că jurisconșulții clasici erau în primul rând practicieni ai dreptului și că *Digestele* lui Iustinian conțin în primul rând cazuistică.

Pentru că (4) eternul uman remarcabil surprins de scriitorii greci și latini în literatură este valabil și în domeniul juridic: criză economică a existat și în dreptul roman postclasic, a cărui experiență în soluționarea problemelor nu ne poate fi decât utilă; societatea romană s-a confruntat la sfârșit de republică cu schimbarea de semnificație a familiei tradiționale, dreptul trebuind să ofere soluții pentru conviețuirile stabile între necăsătoriți, tendințele de emancipare a persoanelor de sex feminin și ale copiilor etc. Problemele omului sunt, în mare, aceleași, iar studiul dreptului roman ne pune la dispoziție o experiență, întinsă pe paisprezece secole, a unei societăți în formare, expansiune și apoi declin.

Pentru că (5) o facultate de drept nu se poate rezuma la expunerea regulilor legislative și a soluțiilor jurisprudențiale ale momentului. Inflația legislativă și inconsecvența instanțelor le face rapid perisabile. Dreptul roman dezvoltă viitorului jurist *simțul evolutiv*: conștiința faptului că lucrurile se schimbă și el este chemat să răspundă cu soluții. În esență, juristul secolului al XXI-lea nu poate fi un simplu tehnician; el trebuie să știe de unde au venit noțiunile cu care lucrează, pentru a le înțelege apoi configurația actuală și a estima direcția în care se îndreaptă.

2. Originea regulilor juridice este prima chestiune ce trebuie lămurită unui debutant pe tărâmul dreptului. Cum apar, se modifică și dispar acestea? Mai multe răspunsuri s-au conturat de-a lungul istoriei.

Răspunsul dat la începutul evului mediu a fost de ordin teologic: dreptul ar fi în această optică un produs al voinței divine. Laicizarea, începută din Renaștere, a culminat cu ideile raționaliste: voința omului este liberă, omul este un Creator, deci dreptul este un produs al voinței atotputernice a omului. În consecință, normele ce le creează sunt imuabile și optime a-i satisface aspirațiile. Aceste idei aparțin precursorilor revoluției franceze, înscrise într-o atmosferă atee. Dreptul este „rațiunea omenească, întrucât guvernează popoarele” (Montesquieu, III, C.1).

Dar ulterior s-a observat că rațiunea se poate înșela, prin urmare, dreptul nu poate fi un produs arbitrar al voinței; acesta este o rezultată a necesităților impuse de mediul social. Echilibrul de forțe atins în societate la un moment dat și într-un anumit context se reflectă în juridic.

Se pune întrebarea: cum și când s-a atins primul moment de echilibru? Cum se ajunge la transformări în drept? Încotro se merge? Pentru a ne facilita răspunsul, trebuie să studiem evoluția societăților de la stadiul primitiv până la maturitate și apoi prăbușire.

3. Aici apare importanța dreptului roman. Istoria dreptului antic cunoaște și alte sisteme juridice, ca cel egiptean, babilonian, feudal german etc. În pofida unor valori certe (precum Codul lui Hammurapi - ≈1750 a.Chr.), acestea nu au dezvoltat preocupări de teoretizare, ci au rămas la un stadiu pur pragmatic; niciuna din legislațiile antice n-a cristalizat în forme atât de precise și sistematice regulile de drept, încât acestea să poată

rezista timpului așa cum a rezistat dreptul roman. Calitatea unei legislații se apreciază în posibilitatea de abstractizare a acesteia, în aptitudinea de a se constitui într-o sinteză universal aplicabilă. Empirismul Codului lui Hammurapi nu poate concura cu rafinamentul în abstractizare al dreptului roman. Așa cum arătam mai sus, acesta oferă celui ce începe studiul dreptului o perspectivă istorică asupra instituțiilor ce le va învăța în anii următori. Înțelegerea regulilor juridice actuale nu poate fi desprinsă de cunoașterea originii și evoluției acestora; iar această cunoaștere trebuie integrată în contextul social-politic în care a avut loc. Jurisconsultul roman Celsus aprecia că:

Scire leges non hoc est verba earum tenere, sed vim ac potestatem.

„Cunoașterea legilor nu înseamnă posedarea cuvintelor, ci cunoașterea efectelor și virtualităților acestora”¹.

Celsus sugerează că pregătirea unui viitor jurist nu se reduce la reținerea formulelor legislative oferite de dreptul în vigoare. Este nevoie de o înțelegere bazată pe cunoașterea rădăcinilor și a evoluției ulterioare, pentru a percepe direcțiile prezente. Numai astfel viitorul jurist va dobândi abilitatea de a înțelege mișcarea fenomenului juridic și de a se adapta într-o lume caracterizată de instabilitate economică și de inflație legislativă. În plus, materia de față se înscrie în pachetul de discipline de studiu specifice anului întâi, ce au toate un scop pronunțat propedeutic. Studentul se va familiariza cu limbajul de specialitate, va învăța să conducă raționamentul juridic, va fi pus în situația de a analiza critic soluții de speță ingenioase. Acest studiu este util și juristului licențiat în drept, căruia îi oferă lămuriri asupra originii și evoluției instituțiilor.

4. Stadiul problemei. Am arătat până aici importanța studiului Dreptului roman. Dar care este situația actuală a studiilor de Drept roman?

Există în lume la ora actuală o aparentă delăsare în domeniul studiilor clasice. Am putea lesne expedea problema, punând totul pe seama mercantilizării societății contemporane. „Arcașul – aprecia însă Confucius – poate fi comparat, într-o anumită privință, cu înțeleptul: dacă se depărtează de ținta pe care o vizează, atunci el cercetează în sine însuși pentru a căuta cauza”. La fel și noi vom analiza cronologic poziția învățământului de Drept roman, încercând să formulăm în final o direcție posibil de urmat.

Prăbușirea Romei în anul 476 a însemnat dispariția autorității politice a statului roman și, implicit, a calității oficiale a dreptului roman. Simulacru de continuitate promovat de cuceritori nu putea prelua și continua evoluția unor instituții juridice; în cel mai bun caz, se poate socoti că le-a conservat pentru cercetările științifice din secolele următoare. Receptarea dreptului roman² începând din sec. XII-XIII l-a repus în scenă, dar bartoliștii și succesorii lor (cel puțin) până la jurisconsultul francez Jacques Cujas nu uzau în cercetările lor de ceea ce noi numim simț istoric. A rezultat astfel maniera defectuoasă de cercetare și predare folosită până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea; cercetarea istorică în general a utilizat metode specifice științelor naturii, neținând seama că „[...] fenomenele despre care științele spiritului se ocupă, sunt dependente de om, în dublul înțeles că sunt

¹ Celsus, Dig. 1.3.17.

² Asupra căreia vom reveni detaliat în Capitolul II, dedicat izvoarelor dreptului roman.

contemporane cu civilizația lui și că sunt atârătoare de variațiile subiectivității sale. [...] Fenomenele spiritului nu sunt nici repetabile; ele sunt unice. [...] Din această pricină nu putem formula în legătură cu ele niciun fel de noțiuni generale. Preparatele intelectuale care rezultă din efortul de a cunoaște aceste fenomene ale spiritului sunt niște concepte individuale, unice: conceptul Revoluției franceze, al Renașterii sau Reformei. Conceptele acestea nu însumează apoi numai trăsături ale realității nude, fapte de existență. Ele nu dau loc numai la judecăți existențiale, ci totdeauna le gândim în legătură cu o valoare”¹. „Științele naturii își propun reprezentarea realității, așa cum este ea, independent de individualitatea omenească și de variațiile ei. Științele spiritului studiază însă fenomene în legătură cu anumite valori resimțite de subiectivitatea omenească”². De acest aspect s-a legat curentul de opinie ostil, generat de revoluția franceză de la 1789, față de modul renașcentist nedocumentat și fantezist de a practica istoria.

Se poate observa cum, de fapt, toate revoluțiile au încercat să rupă cu tradiția și să înființeze o nouă ordine juridică³. De pe poziția de luciditate ce am încercat să ne-o asumăm, vom observa că aceste atacuri au avut din nou (și) importante cauze interne. Dreptul nu a evoluat în ritmul extraordinarelor progrese făcute de celelalte științe sociale în secolele XVII-XIX. A apărut astfel justificată critica inițiată în secolul al XIX-lea de comunitatea savantă la adresa izolării (lipsei de receptivitate) a științei juridice în general. În această atmosferă s-a situat excesiva încărcare a studentului cu noțiuni inutile, după o concepție de predare încremenită. Reforma studiului Dreptului roman s-a petrecut abia la finele secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, când savanți precum Otto Lenel (Germania), Charles Appleton, Eduard Cuq (Franța), Vittorio Scialoja și Pietro Bonfante (Italia) l-au repus pe baze pur istorice.

Învățarea Dreptului roman a fost indispensabilă în secolele XIX-XX ca sprijin explicativ al legislațiilor moderne. Utilitatea i se păstrează și în prezent; dar nu ni se mai pare suficient să urmărim apariția și evoluția unei instituții mergând până la Iustinian. Trebuie mers mai departe, fiind azi capabili să expunem maniera în care reglementarea romană a fost receptată în codificările civile. Numai așa va ajunge studentul să perceapă într-o manieră evolutivă instituțiile (precum și modul în care acestea au fost preluate de la o generație la alta), materia de față aducându-l până în pragul dreptului pozitiv.

În concluzie, Dreptul roman își păstrează locul de cinste între disciplinele obligatorii predate la începutul studiilor juridice. Aceasta cu atât mai mult cu cât tentativa contemporană de realizare a unui sistem juridic unic european își găsește în acesta, așa cum arăta Reinhard Zimmerman, cel mai bun model al unui drept universalist.

Venind în întâmpinarea observațiilor de mai sus, vom căuta în permanență să facem conexiunea între trecutul și prezentul regulilor de drept, în cadrul unitar al studiilor de drept roman. Explicațiile nu vor ignora aspectele de ordin filosofic aflate la temelie instituțiilor și contextul social-economic sau politic în care s-au adoptat diversele reguli juridice.

¹ Tudor Vianu, *Filosofia culturii*, în *Filosofia culturii și teoria valorilor*, Ed. Nemira, București, 1998, p. 147.

² Tudor Vianu, *op. cit.*, p. 149.

³ Să luăm, spre exemplu, mișcarea socialistă franceză după primul război mondial sau național-socialiștii în Germania. Doctrinarii comuniști au fost, cel puțin aparent, mai prudenți, pledând pentru folosirea a ce este bun din experiența juridică romană.